

Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění

Jan Červenka

Civic Culture in Czech Republic from Perspective of Public Opinion Research

Abstract: Following text presents some findings concerning the civic culture in the Czech Republic based on results of a special survey conducted in August of 2009 as a part of international comparative research project commemorating the 50th anniversary of realization of G. A. Almond's and S. Verba's original survey and their classic study *The Civic Culture: Attitudes and Perception of Democracy in Five Nations*. Using data from continuous public opinion surveys the text also tries briefly to outline the development of civic culture in Czech countries during last two decades after fall of communist regime in 1989.

Keywords: Czech Republic, civic culture, democracy, perception, attitudes

Úvod

Před půl stoletím se američtí badatelé v oblasti politických a sociálních věd, Gabriel A. Almond a Sidney Verba, zabývali problematikou stabilního fungování demokracie. Kládli si především otázku, proč se demokratický politický systém v některých zemích, kde byl zaveden, následně zhroutil a byl nahrazen autoritářským či totalitním režimem. Stejně tak je zajímavé, proč se v některých zemích demokratický systém nerozvinul, ačkoli tomu zvnějšku na první pohled nic nebránilo, zatímco jinde demokratický režim vznikl a ustálil se. Přitom dospěli k závěru, že důležitou roli v tomto ohledu hraje tzv. občanská kultura, tedy jakýsi souhrn postojů, hodnot a percepce politiky a celkového společenského uspořádání, stejně jako politického chování obyvatelstva příslušné země. V roce 1959 zrealizovali na svou dobu zcela mimořádný komparativní výzkum v pěti zemích, Spojených státech, Velké Británii, tehdejší Západní Německu, Itálii a Mexiku. Na jeho základě následně vymezili tři základní typy občanské kultury, jež označili jako parochiální, poddanský a participační¹ s tím, že každý z těchto typů občanské kultury je kongruentní s jinou formou politického a společenského zřízení. Podle jejich názoru parochiálnímu typu občanské kultury nejvíce odpovídalo tradiční společenské a politické uspořádání, poddanský typ nejvíce korespondoval s autoritářským či totalitním způsobem vlády a participační typ vytvářel podmínky pro stabilní fungování demokracie. Tyto základní typy občanské kultury samozřejmě neexistovaly nikde v čisté podobě, nýbrž byly navzájem smíšeny, a to jak na rovině národní, tak i na úrovni jednotlivců, kteří často zároveň zastávají různé postoje, jež svým charakterem odpovídají odlišným typům občanské kultury. Klíčovým faktorem ale bylo to, jaký typ občanské kultury v daném prostřední převládá nebo je alespoň nejsilnější. Svoje poznatky v roce 1963 publikovali s mimořádným ohlasem v knize *The Civic Culture: Attitudes and Perception of Democracy in Five Nations*, která dnes patří ke klasickým základním dílům v oblasti společenských věd². Přes následnou kritiku zvolené metody, výchozích premis i závěrů Almondovy a Verbovy práce³ a přes značný posun výzkumu od té doby, šlo o dílo průlomového významu. Celý koncept občanské kultury či politické kultury, jejíž je občanská kultura nedílnou součástí a se kterou bývá často terminologicky volně zaměňována, je stále nosným paradigmatickým v oblasti úvah o fungování demokracie a jiných politických systémů a při jejich zkoumání. Také původní typologie kultur, kterou Almond a Verba zavedli, je dodnes běžně využívána, případně tvoří základ, který je pouze doplňován a modifikován.

V souvislosti s padesátým výročím uskutečnění originálního výzkumu občanské kultury se mezi některými vědci, kteří se studiu politické kultury dlouhodobě věnují, zrodila myšlenka jeho zopakování v co možná největším počtu zemí po celém světě, mj. jako vyjádření pocty dosud žijícímu průkopníku studií v této oblasti Sidneymu Verbovi. Počátkem roku 2009 se proto na naše Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR v.v.i. obrátil kolega János Simon z Institutu politické vědy maďarské akademie věd, zda bychom se do tohoto mezinárodního projektu nechtěli zapojit za Českou republiku. Na základě tohoto podnětu jsme s plnou podporou vedení Sociologického ústavu, z jehož výzkumného záměru byl projekt financován, uskutečnili v termínu od 3. do 10. srpna 2009 reprezentativní šetření v rámci populace ČR ve věku od 15 let.⁴ V rámci tohoto výzkumu byly respondentům pokládány otázky, které se věnovaly jejich informovanosti a zájmu ve vztahu k politice, veřejné aktivitě, důvěře, některým základním ekonomickým postojům, politickým stranám a volbám, demokracii, ideologii, občanské kompetentnosti, hodnotám či identitě.

Následující text se pokouší prezentovat některé základní poznatky o občanské kultuře v České republice učiněné jak na základě výše zmíněného speciálního šetření, tak i na základě předchozích dlouhodobých kontinuálních výzkumů veřejného mínění, ve kterých se odrážel vývoj občanské kultury v českých zemích v průběhu uplynulých dvaceti let od pádu komunistického režimu v roce 1989. Vzhledem k značné šíři a otevřenosti celého konceptu občanské kultury, jehož přesné vymezení a tudíž i operacionalizace nejsou jednotně striktně dané, se přitom můžeme soustředit na indikátory, které jsou vesměs vnímány jako nejpodstatnější a které jsou ať už statisticky nebo v rámci empirického výzkumu dobře podchyceny. K takovým významným indikátorům patří zájem o politiku, pod který můžeme zahrnout i volební účast, postoj či důvěra k základním politickým institucím a procesům, percepce politického systému a změny režimu po roce 1989, hodnocení demokracie a v neposlední řadě vnímání a evaluace vlastních možností samotného občana jako politického aktéra.

Základní trendy vývoje občanské kultury po roce 1989

Politická a potažmo občanská kultura obecně bývají průběžně formovanou výslednicí kombinace řady vzájemně se ovlivňujících sociokulturních, sociálních, ekonomických a samozřejmě politických faktorů a jejich dlouhodobého vývoje. Silně se do nich promítají hodnotové orientace a hierarchie, ať už individuální či obecněji sdílené, stejně jako skutečnosti, které hodnotové systémy utvářejí. Velký význam v tomto ohledu sehrává zejména vlastní historie země, jak nedávná, vesměs osobně prožitá dospělou částí populace, tak i ta časově vzdálenější, jejíž percepce vždy v nějaké podobě přetrvává a stává se součástí individuálních „mentálních map“ jednotlivců i kolektivního povědomí národa a jeho identity. Právě často odlišná historická zkušenost může být důvodem výrazných rozdílů v občanské kultuře různých zemí, stejně jako rozdílů v občanské kultuře jedné země v různých historických dobách.

Česká historická zkušenost, která spoluutváří naši národní občanskou kulturu, je v mnoha ohledech specifická a často poznamenaná různými událostmi a zlomy, v nichž nezřídka rozhodující roli hrály vnější faktory a síly. Navzdory více než tisícileté tradici české státnosti je současná Česká republika stále ještě poměrně mladým státem, který vznikl jaksi samovolně počátkem roku 1993 v důsledku rozdělení bývalé česko-slovenské federace. Před tímto datem jen v průběhu 20. století tzv. české země, tedy historické regiony Čech, Moravy a českého Slezska, byly střídavě součástí několika různých státních útvarů s proměnlivými hranicemi, proměnlivou populací⁵ a velice různorodými režimy. Celkem třikrát během tohoto období, v letech 1938, 1948 a 1968, byly vnitřní demokratické mechanismy nebo demokratizační tendence v českých zemích násilně přerušeny a odstraněny pod silným nátlakem zvenčí, přičemž však vždy jejich faktickou likvidaci realizovali příslušníci domácích politických elit.⁶ Součástí historické zkušenosti, která neustále ovlivňuje naše postoje a jednání, je jak časově vzdálená prvorepubliková i aktuální polistopadová liberální demokracie s jejími klady i stinnými stránkami, tak prožitek a dědictví nacistické totality a především čtyřicetileté komunistické diktatury a státního socialismu s centrálně plánovanou direktivní

ekonomikou. Ta zcela zásadně proměnila původní stratifikovanou a výrazně diferencovanou sociální strukturu české společnosti prostřednictvím majetkové i příjmové nivelizace a protežováním určitých skupin obyvatel na základě jejich třídní příslušnosti či vztahu vůči režimu a vládnoucí komunistické straně. Zejména éra tzv. normalizace 70. a 80. let pak byla klíčovou jak pro určení startovních sociálněekonomických pozic, tak pro formování postojů a chování obyvatel v období postkomunistické transformace.⁷

Tabulka 1: Volební účast českých voličů ve volbách od roku 1990 (%)

Typ voleb/Rok	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2009
Federální shromáždění	96,8	85,1									
Poslanecká sněmovna*	96,8	85,1		76,4	74,0		58,0		64,5		
Senát (1. kolo)				35,0	42,4 ¹	33,8 ²	24,1	29,0 ⁴	42,1 ⁵	39,5 ⁶	
Senát (2. kolo)				30,6	20,4	21,6	32,6 ³	18,4	20,7	29,9	
Komunální volby	73,9		62,3		46,7		45,5		46,4		
Krajské volby						33,6		29,6		40,3	
Evroparlament								28,3			28,3

* V letech 1990 a 1992 Česká národní rada.

1) První kolo senátních voleb v r. 1998 se konalo společně s komunálními volbami.

2) První kolo senátních voleb v r. 2000 se konalo společně s krajskými volbami.

3) Druhé kolo senátních voleb v r. 2002 se konalo společně s komunálními volbami.

4) První kolo senátních voleb v r. 2004 se konalo společně s krajskými volbami.

5) První kolo senátních voleb v r. 2006 se konalo společně s komunálními volbami.

6) První kolo senátních voleb v r. 2008 se konalo společně s krajskými volbami.

Zdroj: ČSÚ

Pád komunistického režimu a přechod k pluralitní liberální demokracii po listopadu 1989 byly drtivou většinou občanů přijaty s nadšením. První svobodné volby, v nichž s obrovským náskokem zvítězilo Občanské Fórum (53,2 %) v české a Verejnost proti násilii (32,5 %) v slovenské části federace, s komunistickou stranou (13,5 % a 13,8 %) daleko za nimi na druhém, respektive třetím⁸ místě, charakterizovala extrémně vysoká volební účast. Ta v českých zemích dosáhla 96,8 % a na Slovensku 95 %. Revoluční euforie stojící za tak vysokou účastí a zaujetím občanů pro politiku ovšem nemohla vydržet dlouho. Již komunální volby konané na podzim 1990 měly výrazně nižší, i když u tohoto typu voleb stále velmi vysokou účast 73,9 %. Klesající účast voličů v „hlavních“ národních volbách, tedy volbách do Federálního shromáždění a později do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR, byla setrvalým trendem až do roku 2006. Tehdy se poprvé stalo, že volební účast byla o něco vyšší než v posledních předchozích volbách a nikoli naopak, přičemž však zůstala hluboko pod úrovní z 90. let (viz tabulku 1). Také účast v komunálních volbách se následně propadla z téměř tří čtvrtin v roce 1990 na méně než polovinu v každých řádných volbách do místních zastupitelstev konaných od roku 1998. Účast ve volbách do Senátu, který je druhou a co do postavení v ústavním systému ČR o něco méně významnou parlamentní komorou, pak nikdy nepřekročila úroveň 42,4 % v prvním a 32,6 % ve druhém kole, a to navzdory faktu, že tyto volby v prvním kole s výjimkou let 1996 a 2002 byly vždy konány společně s komunálními nebo krajskými volbami. Druhé kolo senátních voleb mělo obvykle ještě výrazně nižší účast než kolo první, přičemž jedinou výjimku v tomto ohledu tvořily senátní volby v roce 2002, kdy se nikoli první, nýbrž druhé kolo senátních voleb uskutečnilo ve stejném termínu jako volby do místních zastupitelstev, které mívají poněkud vyšší účast než volby senátní.⁹ Velmi nízká účast ve volbách do Senátu může být částečně vysvětlena značně rozšířeným nesouhlasem se samotnou existencí této druhé komory parlamentu, která byla často vnímána jako zbytečná a bezvýznamná instituce,¹⁰ již by bylo nejlépe zcela zrušit. To navíc ještě umocnila okolnost, že Senát byl fakticky ustaven až v roce 1996. Percepce Senátu ze strany velké části veřejnosti jako nákladného a zbytečného „odkladiště“ pro bývalé federální poslance byla velmi silná zejména v 90. letech [Herzmann, Rezková 1993, Rezková 1996, 1998] a řada voličů se tehdy zcela záměrně rozhodla nevolit na protest proti tomu, že Senát nebyl zrušen. Ale i další typy „druhořadých“ voleb, jako volby

do krajských samospráv a do Evropského parlamentu, jsou převážně ignorovány voliči, když účast v nich se vesměs pohybuje v intervalu mezi jednou čtvrtinou a jednou třetinou oprávněných voličů. Poslední krajské volby z roku 2008 s vyšší, avšak stále nijak impozantní účastí 40,3 % byly v tomto směru nejspíše výjimkou, za kterou stály mimořádné okolnosti související s politikou na celostátní úrovni. Ze strany opozice byly tyto krajské volby a s nimi souběžně konané volby do třetiny Senátu úspěšně prezentovány jako „referendum“ o vládě Mirka Topolánka, její politice zdravotnických a sociálních reforem a několika dalších kontroverzních bodech, které samy o sobě neměly žádnou nebo jen velmi malou spojitost s regionální politikou. Jak zvýšená účast, tak samotný výsledek naznačují, že se opoziční ČSSD touto kampaní podařilo mobilizovat své s vládou nespokojené voliče, kteří jinak ke krajským a senátním volbám příliš nechodí. O několik měsíců později v rámci voleb do Evropského parlamentu v červnu 2009 byl však podobný přístup o poznání méně úspěšný, což naznačuje, že podzimní volby do krajských zastupitelstev v roce 2008 byly mimořádnou a obtížně opakovatelnou událostí.

Tabulka 2: Důvěra v ústavní instituce (% lidí, kteří „rozhodně“ nebo „spíše“ důvěřují příslušné instituci; pololetní průměry)

	I/90	II/90	I/91	II/91	I/92	II/92	I/93	II/93	I/94	II/94	I/95	II/95	I/96	II/96	I/97	II/97
Prezident	88	82	88	82	82	x	69	70	69	72	76	73	77	80	72	64
Federální vláda	82	69	67	55	49	26	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Vláda ČR	79	72	67	56	50	56	58	57	57	55	54	54	51	49	39	27
FS	65	54	51	41	27	17	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
ČNR/PS	x	63	58	51	48	50	34	24	25	25	29	27	29	31	26	18

(pokračování)

	I/98	II/98	I/99	II/99	I/00	II/00	I/01	II/01	I/02	II/02	I/03	II/03	I/04	II/04	I/05	II/05
Prezident	63	57	49	52	54	54	54	55	53	53	64	64	74	73	70	70
Vláda ČR	37	41	33	23	28	35	37	40	43	37	41	32	31	34	29	42
PS	17	26	24	19	21	24	26	28	30	26	32	23	23	24	22	26

(pokračování)

	I/06	II/06	I/07	II/07	I/08	II/08	I/09	II/09
Prezident	71	73	73	66	61	64	65	61
Vláda ČR	42	x	33	29	29	27	29	54
PS	25	25	24	22	22	21	22	21

Zdroj: Data IVVM/CVVM

Výše popsaný vývoj v podobě prudce klesající či průběžně nízké participace ve volbách byl provázen výrazným propadem důvěry v politiku a politické instituce všeho druhu. Zvláště v české části federace byla důvěra v ústavní instituce na začátku 90. let velmi vysoká, a ačkoli podstatným způsobem klesala v období od druhé poloviny roku 1990 do konce 1992, většina lidí důvěřovala nejen prezidentovi, ale také národní vládě, která se obvykle pohybovala bezpečně nad úrovní 50 % až do roku 1996. Zmiňovaný pokles důvěry z počátku 90. let mohl souviset s politickými turbulencemi a konflikty uvnitř širokého a heterogenního hnutí, jakým bylo Občanské Fórum, které se rozpadlo nedlouho po svém drtivém volebním vítězství v roce 1990.¹¹ Svůj podíl na tom mohlo mít také rostoucí napětí mezi Slovenskem či jeho politickou reprezentací a federální vládou, jež poněkud odcizilo Čechy, kteří vesměs neměli mnoho pochopení pro slovenské problémy a stížnosti, a Slováci navzájem a zvláště pak Slováci od federace, již viděli jako příliš centralistickou a ignorující jejich potřeby a specifika.¹² Velmi nízká důvěra ve vztahu k federálním institucím v druhé polovině roku 1992 pak jednoznačně souvisela se složením, likvidačním charakterem a rychlým rozdělením státu jako jediným programem tehdejší federální vlády ODS a HZDS. Avšak obecně, přes značný pokles v porovnání s rokem 1990, po celé období první poloviny 90. let a na počátku jejich druhé poloviny byla důvěra v ústavní instituce relativně vysoká a velmi stabilní. To se však radikálně změnilo především v průběhu roku 1997, kdy se důvěra vládě propadla hluboko pod 50 %. V následujících dvanácti letech se zpět nad tuto hranici dostala pouze jednou¹³ a i v blízkosti této úrovně se

pohybovala jen zřídka a krátkodobě. Zároveň se tato důvěra stala mnohem variabilnější v porovnání s obdobím let 1992-1996. Pouze tradičně vysoká důvěra k úřadu prezidenta republiky zůstala nadále převažujícím jevem, ačkoli v období od roku 1997 a zejména 1998 až do konce prezidentského mandátu V. Havla i ona citelně poklesla. Důvěra k parlamentu reprezentovanému Poslaneckou sněmovnou byla velmi nízká již od roku 1993 a jen příležitostně dosahovala úrovně jedné třetiny, avšak v letech 1997 až 1999 se propadala i pod hladinu 20 %. Kontinuální výzkumy veřejného mínění ukázaly také hluboký propad spokojenosti se stávající politickou situací v průběhu období let 1996 a 1997, přičemž hodnocení politické situace zůstalo od té doby trvale výrazně kritické přes veškeré změny v následujících letech. Celkové postoje a percepce vztahující se k domácí politické realitě se staly rovněž velmi kritickými, stejně jako hodnocení mnoha aspektů postkomunistické transformace, včetně těch, jež byly dříve vnímány převážně pozitivně.

Důvodů těchto změn bylo zřejmě vícero. Obecný pokles zájmu o politiku a úrovně participace z původně velmi vysokého porevolučního základu byl částečně přirozený. Lidé, zmobilizovaní probíhající revolucí, se časem začali vracet k normálu svého zaběhnutého způsobu života, který byl v dlouhém období normalizace v zásadě apolitický a orientovaný na rodinu či blízké přátele a osobní záležitosti. Nová situace nastolené svobody otevřela také řadu nových příležitostí pro osobní sebeuplatnění a naplnění nebo pro zajímavé aktivity mimo politiku, která za normálních, nikoli krizových okolností není příliš poutavá pro velkou část populace. Avšak bezpochyby klíčovým faktorem zde byl i průběžný dopad sociálněekonomického a politického vývoje, politických událostí, působení stran a chování hlavních politických aktérů, jejichž politická kultura je výrazně konfliktní, s rozhodováním převážně založeným na většinovém a nikoli konsensuálním principu.¹⁴

Od roku 1992 do roku 1996 české politické scéně zcela dominovala pravicová koalice vedená ODS,¹⁵ která prokazovala takřka nulový respekt vůči opozici. Během tohoto období koalice upustila od praxe poměrného zastoupení v řídicích orgánech a výborech sněmovny a obsadila všechny parlamentní funkce. Stejně tak veřejné instituce, jejichž vedení jmenuje vláda nebo poslanecká sněmovna, byly vesměs pod kontrolou členů nebo blízkých spojenců vládních stran. Výrazně zpolitizovanou se stala státní správa, když např. v čele okresních úřadů jako přednostové stanuli v drtivé většině případů členové ODS a dalších vládních stran. Opozice, která byla velmi fragmentovaná a heterogenní,¹⁶ měla jen malý prostor pro vyjádření svých názorů a čelila silnému tlaku a otevřenému nepřátelství nejen ze strany vládního tábora,¹⁷ ale i většiny médií hlavního proudu. Ta se totiž od počátku 90. let vesměs silně identifikovala s pravicovou ideologií reprezentovanou ODS a ODA a s jejich koncepcí postkomunistické transformace a neoliberální ekonomické reformy, představované jako jediná možná cesta k úspěšnému přechodu na tržní ekonomiku. Pojem „levice“ byl silně zdiskreditovaný asociací s bývalým komunistickým režimem a pravicové strany se svými stoupenci toto využívaly v kampani proti levicovým opozičním subjektům, kterým podsouvaly aspirace na zvrácení reformního kursu. Tehdy opoziční strany na tuto situaci reagovaly různým způsobem. Část těch stran, jež byly označovány jako demokratické, vyhodnotila vyhraněné oponování politice pravicové koalice jako bezperspektivní a začala spoléhat na „konstruktivnost“ a vstřícnost ve vztahu k vládě jako na prostředek vymanění se ze své politické bezvýznamnosti. Přitom se programově posunula či přihlásila k politickému středu. Naopak ČSSD, jejímž předsedou se v roce 1993 stal jeden z hlavních rivalů V. Klause v rámci někdejšího OF M. Zeman, svoji opoziční rétoriku a pozici výrazně vyostřila. Zároveň se pokusila i o integraci demokratických opozičních sil do tzv. Realistického bloku. To se sice věcně nepodařilo kvůli výše zmiňovanému odlišnému přístupu jiných stran, ale v konečném důsledku to vedlo k obdobnému výsledku. ČSSD s rostoucími preferencemi svým „gravitačním“ působením nakonec koncentrovala hlasy nespokojených voličů a stala se po volbách v roce 1996 druhou nejsilnější stranou těsně za ODS, v letech 1998 a 2002 pak i celkovým vítězem. Naproti tomu ostatní subjekty z původního opozičního tábora s výjimkou KSČM a republikánů tehdy zcela propadly a následně prakticky zmizely jako relevantní politická síla ze scény.

Dalším charakteristickým rysem uvedeného období byla začasto zcela nekritická prezentace vládní politiky zejména v sociálněekonomické oblasti jako mimořádně úspěšné. S poukazem na některé vybrané makroekonomické indikátory vládní představitelé za podpory přátelsky nakloněných médií pravidelně popisovali Českou republiku jako středoevropského „hospodářského tygra“ a „ekonomický zázrak“, čemuž tehdy velká část veřejnosti věřila. Právě v té době se důvěra vládě pohybovala nad hladinou 50 % a celkové hodnocení vývoje bylo spíše pozitivní, ačkoli časem se tyto postoje začaly diferencovat v závislosti na sociálněekonomickém statusu a situaci lidí, přičemž ti, kdo byli ekonomickými změnami zasaženi negativně, se stávali kritickými a posouvali se k opozici.

Zásadní změnu v tomto vývoji přineslo období let 1996 až 1998. Nejprve pravicová koalice ve volbách do PS ztratila svou dosavadní většinu, když získala jen 99 poslaneckých mandátů z 200. Opozice složená už jen z ČSSD, KSČM a republikánů sice nemohla sestavit vládu kvůli zjevné nesourodosti jednotlivých stran, ale nemohla být ani „válcována“ pravicovou většinou v poslanecké sněmovně, jako tomu bylo v předchozím období. Pravicová koalice musela začít s opoziční ČSSD vážně vyjednávat o podpoře či toleranci její menšinové vlády, s čímž ČSSD nakonec souhlasila, ale jen výměnou za větší kontrolu její činnosti a některé významné posty, včetně křesla předsedy PS. Poměr sil v parlamentu se brzy změnil po odchodu dvou poslanců ČSSD z jejich klubu, podobně jako tomu bylo i o deset let později, ale tehdy tato okolnost nestabilizovala vládu na dlouho. Vztahy mezi ODS a oběma menšími koaličními stranami ODA a KDU-ČSL se staly značně napjatými. Počátkem roku 1997 dlouho odsouvané a skryté ekonomické problémy¹⁸ dostihly a naplno zasáhly českou ekonomiku, která se ocitla v hluboké a vleklé krizi, jíž charakterizoval vzestup nezaměstnanosti, značně zvýšená inflace a pokles reálných mezd i hrubého domácího produktu. Ve snaze bezprostředně odvrátit nejhorší scénář tehdy V. Klaus pod tlakem koaličních partnerů musel otevřeně přiznat existenci krize a předložit plán značných rozpočtových škrtů, což ale českou korunu před masivním spekulacím útokem nechránilo. Tento ekonomický vývoj byl provázen vleklou politickou krizí, která tehdy rezultovala do pádu druhé Klausovy vlády, rozpadu vládní koalice i samotné ODS a předčasných voleb v roce 1998. Především však přinesla zásadní obrát v pohledu české veřejnosti na politiku a dosavadní vývoj země, v němž se prosadila namísto převládajícího porevolučního optimismu hluboká skepse a pesimismus, které V. Havel později označil jako „blbou náladu“.

Samotné předčasné volby vyhrála ČSSD, ačkoli strany na půdorysu původní koalice, v níž pouze chybějící ODA nahradila odštěpením z ODS nově zformovaná Unie svobody (US), tehdy paradoxně¹⁹ získaly mírnou nadpoloviční většinu křesel v poslanecké sněmovně. Záhy se ale ukázalo, že konflikty mezi stranami bývalé koalice jsou příliš hluboké a že jejich spojení je bezprostředně nemožné. Jelikož US kategoricky odmítla i jakoukoli formu spolupráce s ČSSD, čemuž se podřídili i s ní úzce spolupracující lidovci, dohodu o nové vládě nakonec překvapivě uzavřely obě nejsilnější strany s tím, že ODS tolerovala menšinový jednobarevný kabinet ČSSD pod vedením M. Zemana. Ačkoli tzv. opoziční smlouva se okamžitě stala terčem ostré kritiky²⁰ a zdrojem několika vyhrocených konfliktů, jednobarevná menšinová vláda ČSSD ukázala možnost alternace moci mezi levicí a pravíci, což byl důležitý krok ve vývoji české demokracie. Nutnost z pohledu menšinové vlády dojednat podporu svým návrhům napříč politickým spektrem navíc alespoň zčásti obrousila hrany mezi stranami a ukázala v praxi i možnost jejich spolupráce. To se projevilo následně v tom, že po volbách 2002 celkem bez problémů vznikla koalice ČSSD, lidovců a US, která byla pro fundamentální odpor ze strany US nemožná o čtyři roky dříve.

Návrat k politice nespolečné mezi vládou a opozicí, který předznamenalo vyhlášení politiky nulové tolerance ze strany ODS vůči koaliční vládě vedené sociálními demokraty v období 2002-2006, ovšem opětovně prohloubil propast mezi politickými tábory a silně polarizoval vztahy na politické scéně i mezi občany. Politickou debatu často charakterizuje velmi emotivní, vyhrocená rétorika a osobní útoky. Zejména v posledním období, jak ukázala kampaň před volbami do Evropského parlamentu či před zrušenými předčasnými volbami do PS, verbální konfrontace začínají přerůstat do podoby fyzických střetů a ataků. Výsledkem je celkově zhoršená atmosféra ve společnosti a nárůst despektu vůči politice a politickým stranám, které jsou v očích veřejného mínění v první řadě

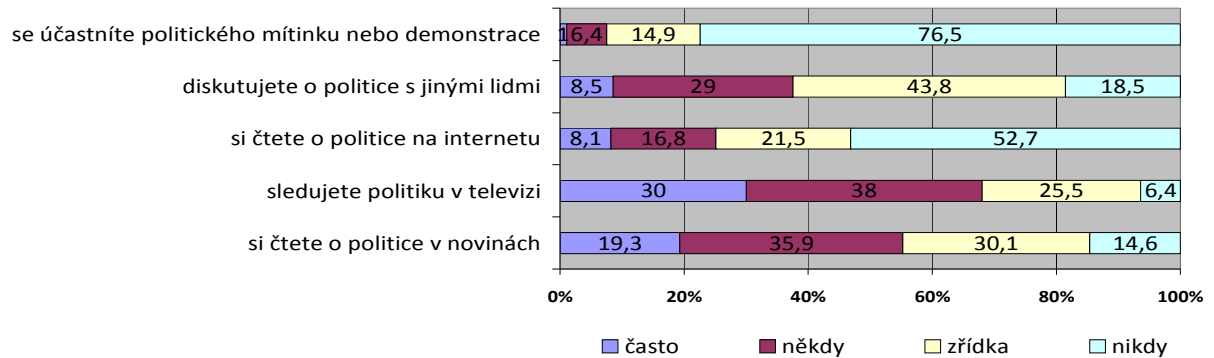
odpovědné za daný stav. Česká republika se navíc již od března 2009 nachází ve stavu politické krize a jakéhosi politického provizoria v podobě překlenovací „úřednické“ vlády,²¹ která měla zemi dovést k předčasným volbám v říjnu 2009. Ty ovšem byly zmařeny rozhodnutím Ústavního soudu, který zrušil jednorázový ústavní zákon zkracující funkční období stávající poslanecké sněmovny. Neschopnost dohody politických stran na předčasných volbách nedůvěru vůči nim jen dále prohloubila a, jak naznačují výzkumy z podzimních měsíců tohoto roku, vedla i k výraznému propadu ochoty účastnit se případných voleb do Poslanecké sněmovny.²² Na druhé straně vývoj a volební výsledky v průběhu celého období od roku 1989 ukazují, že právě politicky vyhraněný, konfrontační a mobilizující styl politiky, komunikace a vedení kampaně přináší politickým stranám zpravidla lepší výsledky ve volbách.²³ Z tohoto důvodu nelze příliš očekávat výraznou změnu v přístupu z pohledu politických stran ani do budoucna.

Charakteristika současné občanské kultury

Výsledky speciálního výzkumu zaměřeného na občanskou kulturu, který probíhal počátkem srpna 2009, tedy v době, kdy se všeobecně předpokládalo, že v říjnu se uskuteční předčasné volby do PS, víceméně potvrdily některé hypotézy a předběžné předpoklady či závěry učiněné na základě dřívějších empirických výzkumů týkajících se tohoto tématu a studií v oblasti politické kultury.²⁴ Jednalo se o šetření poměrně rozsáhlé a jeho zevrubná analýza a především komparace s výsledky obdobných výzkumů probíhajících v dalších zemích je teprve před námi. Zde si proto jen stručně pokusme přiblížit některá základní zjištění zasazená do kontextu výše nastíněného historického vývoje.

Jedním ze základních rysů, který lze v politické či občanské kultuře v současné české společnosti vyzorovat, je všeobecně nízká úroveň politické aktivity. Ačkoli česká veřejnost ve své většině není v žádném případě apolitická či politicky zcela netečná, bez zájmu o politické dění, její přístup k politice a šířeji k veřejnému prostoru a působení v něm je vesměs pasivní. Pouze velmi malá část občanů oslovených v šetření (6 %) o sobě explicitně prohlašuje, že se o politiku vůbec nezajímá, přičemž podíl těch, kdo v dílčích otázkách zaměřených na evaluaci politické situace, institucí či konkrétních politiků odpovídali indiferentně, což by pravděpodobně nejlépe odpovídalo absolutnímu nezájmu o politiku, byl v mnoha případech ještě podstatně nižší. Naopak více než polovina (56 %) lidí se podle vlastního vyjádření o politiku zajímá „velmi“ (19 %) nebo alespoň „částečně“ (37 %), dalších 38 % pak „málo“. Tento zájem se ovšem z velké části omezuje především na pasivní sledování politiky v televizi, eventuálně čtení v novinách a debaty o politice s přáteli, zatímco aktivní zapojení se do politického dění, např. v podobě účasti na politickém shromáždění či demonstraci, je nízké a v nějaké pravidelnější podobě v podstatě mizivé (viz graf 1). Podobné to bylo i v případě dalších otázek zjišťujících respondentovu aktivní účast na politickém dění, jako např. u otázky na to, zda se někdy pokusil ovlivnit nějaké rozhodnutí na centrální úrovni či místní úrovni nebo zda se někdy aktivně zapojil do volební kampaně.²⁵

Graf 1: Zájem o politiku – jak často... ? (%)

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „neví“.

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

S výraznou politickou pasivitou české populace bezprostředně souvisí i velmi nízká úroveň organizovanosti občanských aktivit. V šetření o sobě pouze 4 % respondentů uvedla, že jsou členy politické strany, což v rámci výběrové chyby koresponduje se skutečností, která je však patrně ještě o něco nižší. Jak přitom např. poukazují Linek a Pecháček [2005], od počátku 90. let podíl straníků v celkovém počtu voličů klesal, a to hlavně přičiněním úbytku členstva bývalých stran národní fronty, které mívaly početnou základnu, zatímco po revoluci konstituované strany, včetně těch, jež měly a doposud mají silnou podporu mezi voliči, svou základnu výrazně nerozšiřují.

V nízké míře politické organizovanosti je samozřejmě patrný silný vliv diskontinuity způsobené nacistickou a následně komunistickou diktaturou spolu s obdobím tzv. druhé i třetí Československé republiky, v nichž byla existence a činnost politických stran rovněž tak či onak limitována. Nové strany v současné době, zakládané vesměs „shora“, nemají za sebou historii „masových“ stran, k jakým patřila většina významných subjektů první republiky. Postrádají tradiční široké sociální zázemí a mají jen málo rozvinutou síť základních organizací v obcích a městech, což je výrazně handicapuje především ve volbách do místních i krajských samospráv. Z tohoto důvodu se lokální volby v ČR svým charakterem od voleb celonárodních výrazně liší, účastní se jich do značné míry jiné subjekty a ve velké míře v nich uspívají nezávislí kandidáti. Často i politická kultura elit na této úrovni bývá odlišná od té, která dominuje politickému soupeření na celostátní úrovni.²⁶ Z hlediska perspektivy rozvoje stranického systému to představuje určitý problém, protože v dlouhodobě fungujících demokraciích se stabilizovaným stranickým systémem právě lokální politika často generuje politické osobnosti, které se posléze prosazují i v celonárodním měřítku v rámci svých stran. Pokud stranám chybí toto regionální a lokální „podhoubí“, časem se mohou dostat do personální krize na národní úrovni v důsledku „opotřebení“ stávajících elit a neschopnosti je adekvátním způsobem nahradit. Avšak diskontinuita v stranickém systému, která dokáže dobře vysvětlit výchozí stav a celkově nízkou úroveň stranické organizovanosti, nedává příliš uspokojivou odpověď v případě otázky, proč je i nadále tak malý zájem o členství v politických stranách a proč se stranám nedaří výrazněji rozšiřovat vlastní členskou základnu, ba dokonce proč se jejich členská základna ztenčuje.

Příčin bude v tomto ohledu více, ale podstatnou roli v tom bezpochyby hraje i všeobecně nízká prestiž politiky a politických stran. Je třeba připomenout i to, že hluboký despekt k politickým stranám má v českém polistopadovém období silný pramen v tzv. nepolitické politice a v působení Občanského fóra, k jehož předvolebním sloganům mj. patřilo i to, že „strany jsou pro straníky, Občanské fórum je pro všechny“. Koncepční spory o charakter OF mezi stoupenci neformálního, volného a nestrukturovaného občanského hnutí z řad bývalých disidentů v čele s V. Havlem a

pragmaticky orientovanými zastánci přeměny OF ve standardní politickou stranu, respektive představy o umenšení role stran a jejich nahrazení neformálními občanskými iniciativami, jež ležely v jádru konceptu „nepolitické politiky“ a s tímto konceptem spojených vizí „občanské společnosti“, se dlouho promítaly a dosud promítají do publicistiky a veřejné kritiky na adresu politických stran. Jejich rezonance se ostatně průběžně projevovala u řady politických sporů a konfliktů, především v období tzv. opoziční smlouvy. Stalo se módou i mezi částí liberální intelektuální elity prezentovat politické strany jako semeniště korupce, klientelismu, politikaření, intrik a zákulisních machinací a nikoli jako v podstatě nezbytně nutnou podmínku fungování moderní demokracie, v níž strany agregují a reprezentují zájmy svých voličů. Když se k tomu připojí ještě medializované faktické i domnělé potíže s fungováním a činností stran a jejich působením v parlamentu a každodenní politice, včetně problémů a skandálů spojených s jejich financováním, negativní postoje velké části veřejnosti ve vztahu k nim jsou snadno pochopitelné. Z hlediska důvěry jsou na tom právě politické strany nejhůře ze všech institucí a jiných položek zařazených do výzkumu (viz graf 2). Jak ukázaly další otázky výzkumu, značná část respondentů se ztotožnila s výroky typu, že „strany slouží zájmům svých vůdců“ (76 %) nebo že „všechny strany jsou stejné“ (47 %), i když zároveň je převážně (57 % : 30 %) označovali za potřebné pro demokracii. Postoje k politikům pak byly v některých ohledech ještě příkřejší.

Kromě nízké úrovně zapojení se české populace do členství a činnosti v politických stranách poměrně nízká organizovanost je patrná i v dalších oblastech. Zvláště nízká je odborová organizovanost, která průběžně klesá od roku 1989. Ještě počátkem 90. let byla v odborech organizována většina dospělé populace. V rámci výzkumu IVVM v souboru dotázaných starších 15 let v říjnu 1990 62 % z nich deklarovalo svoje členství v odborech, o deset let později už to bylo ale jen 14 % [Kroupa, Hála, Vašková, Mansfeldová, Šimoník 2004, s. 48]. V aktuálním výzkumu z roku 2009 se za člena odborů označilo jen 8 % dotázaných, což signalizuje další podstatný úbytek. Za tímto drastickým propadem se do značné míry skrývá polistopadový odklon veřejnosti od odborů, které byly v té době vnímány jako relikv komunistické ideologie a režimu, se kterým bylo žádoucí se rozejít, případně jako expozitura levice. Je však také známo, že mnozí zaměstnavatelé v ČR dlouhodobě vyvíjejí na své zaměstnance nátlak, aby do odborů nevstupovali, případně aby v jejich firmách nezakládali odborové organizace a aby z odborů vystoupili, pokud už jsou jejich členy. Dalšími faktory stojícími za poklesem odborové organizovanosti jsou strukturální změny v ekonomice, jako pokles podílu zaměstnanců v celé skupině ekonomicky aktivních, pokles podílu průmyslu v ekonomice i v zaměstnanosti nebo zvýšený počet malých firem. Velký význam pro pokles členské základny odborů měla i okolnost, že odborová ochrana a odbory sjednané kolektivní smlouvy se vztahují i na nečleny odborů, kteří přitom neplatí žádné členské příspěvky. Pokles členstva ovšem dlouhodobě oslabuje pozici a snižuje akceschopnost odborů, což pro jejich činnost a jejich vyjednávací sílu v rámci sociálního dialogu představuje vážný problém do budoucna.

Naopak relativně vyšší míra zapojení se objevuje v případě sportovních klubů (20 %), spolků pro volný čas a zájmových kroužků (20 %) nebo místních spolků a sdružení (14 %), což je do značné míry pozůstatek z minulých dob, kdy tyto dosti tradiční aktivity byly velmi běžné už prakticky od 19. století. Část z nich v nějaké podobě přečkala různé změny režimu a v období normalizace pak začala být podporována v rámci opatření, jež měla utlumit nespokojenost veřejnosti a odvést její pozornost od politiky.

K významným aspektům občanské a politické kultury tradičně patří důvěra v instituce reprezentující politický a společenský systém, ale i důvěra k lidem, k sociálnímu okolí i k sobě samému. Dlouhodobé kontinuální výzkumy v ČR, které se pravidelně věnují důvěře k základním institucím politického systému, ukazují stabilně výrazně vyšší důvěru v obecní a v menší míře i krajská zastupitelstva než v Poslaneckou sněmovnu a Senát, tedy obě komory českého parlamentu, které jsou na tom tradičně dosti podobně a s výjimkou období před rokem 1993 převážně špatně. Vyšší důvěra zastupitelským orgánům nižší úrovně je celkem přirozeně připisována větší blízkosti a potažmo větší osobní znalosti lokálních zastupitelů oproti elitám na celostátní úrovni [Škodová 2007],

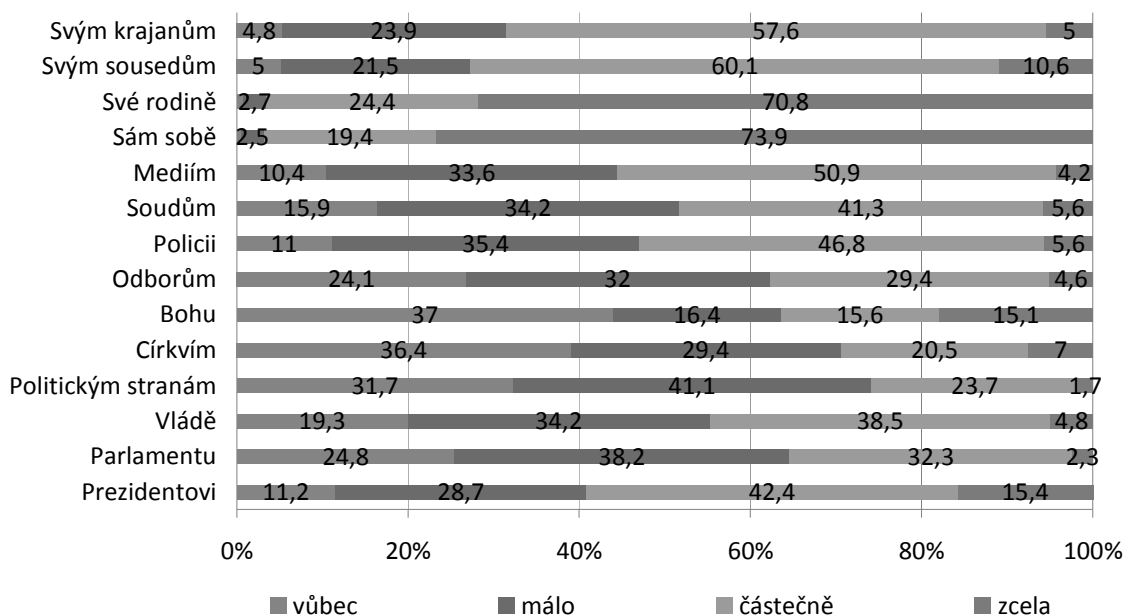
ovšem alternativním či doplňkovým vysvětlením s víceméně obdobným dopadem zde může být i míra jejich propojení s politickými stranami a stranickou politikou. Ta je v parlamentu dominantním a ostře sledovaným rysem, zatímco na krajské úrovni je slabší a zdaleka ne tak viditelná a v případě obecních zastupitelstev často zcela absentuje, zvláště v menších sídelních jednotkách, kde strany většinou nemají své místní organizace. Komunální politika v tomto ohledu navíc obvykle postrádá výrazný ideologický náboj, což do jisté míry platí i o politice na regionální úrovni, takže zde existuje větší prostor pro konsensuální jednání politických subjektů a jsou zde někdy vidět koaliční spojení, která by na celostátní úrovni mohla existovat jen stěží. O tom, že postoj k politickým stranám a hodnocení stranické politiky se do percepce centrálních orgánů zřetelně promítá, svědčí mj. i to, že důvěra k politickým stranám se z velké části překrývá s důvěrou k parlamentu, a že stávající vláda v čele s Janem Fischerem, která je složená z „expertů“ nominovaných, ale vesměs nikoli bezprostředně spojených s politickými stranami, je vládou s výrazně nejvyšším podílem důvěry od roku 1996. Podobně vysoké důvěře se kromě toho obvykle²⁷ těší i další centrální orgány a instituce, které jsou považovány za nepolitické, jako např. Česká národní banka, Český statistický úřad, Ústavní soud, ombudsman či Nejvyšší kontrolní úřad [Škodová 2009a, Vinopal 2009]. Z tohoto explanačního rámce se v podstatě nevymyká ani již dříve zmiňovaná vysoká důvěra k prezidentovi republiky, jehož z hlediska pravomocí značně limitované postavení v českém parlamentním systému je víceméně symbolické, reprezentační a tradičně už od dob první republiky spojené s představou nadstranickosti. Tomu zjevně na překážku není ani okolnost, že oba dosavadní čeští prezidenti, jako osobnosti s poměrně vyhraněnými politickými názory a představami, svými vystoupeními či počiny nezřídka aktivně a nikoli zcela neutrálně zasahovali mj. do vnitropolitického vývoje země.²⁸

Důvěra v armádu, policii a soudy procházela v období po roce 1989 značnými změnami. Jak ukazují výsledky dlouhodobých kontinuálních výzkumů CVVM a IVVM [Škodová 2009b], v průměru byla důvěra k nim výrazně nižší v 90. letech než v posledním desetiletí. V průběhu času ovšem docházelo k výrazným výkyvům, zpravidla v důsledku nějaké konkrétní události, která se některé z těchto složek státní moci dotýkala, ať už v pozitivním, či naopak negativním směru. Na nižší úroveň důvěry k policii a soudům v průběhu 90. let měla nepochybně velký vliv několikanásobně zvýšená úroveň kriminality oproti období před listopadem 1989 a také často opakovaná kritika pomalosti soudních řízení či práce policie. Důvěra v armádu byla poměrně vysoká v letech 1993 a 1994, odkdy je zkoumána srovnatelným způsobem, pak ale do roku 1996 prošla hlubokým poklesem až pod hladinu 30 % z původní úrovně bezmála tří pětín. Od té doby s výjimkou jednorázového propadu na počátku roku 2001 převážně narůstala a v posledních pěti letech se pohybuje okolo hranice 60 %. Do úrovně důvěry se v tomto případě nejvíce promítá percepce úrovně připravenosti a „profesionality“ českých vojáků, kteří jsou viditelní především v souvislosti s účastí na zahraničních vojenských misích pod vlajkou OSN či v rámci spolupráce uvnitř NATO, případně úrovně vybavení armády. Negativní změny v podílu důvěry pak mohou souviset kromě jiného s některými negativními jevy, jako jsou šikana v armádě, kriminalita vojáků, nejasnosti okolo hospodaření a velkých zakázek pro armádu, ale třeba i nesouhlas s vojenskými misemi nebo s nákupem vojenské techniky. U policie, která je ve většině případů hodnocena příznivěji než soudy, což bylo velmi výrazné hlavně od druhé poloviny r. 1997 do konce r. 2003, se nejlepší hodnocení objevovalo v letech 2000 až 2003, kdy se důvěra k ní vesměs pohybovala nad hranicí 50 %. Následně pak ovšem poklesla pod ní a v posledních letech kolísá okolo této hranice, přičemž se do značné míry harmonizovala s hodnocením soudů. Stabilně dosti vysoké důvěře se u české veřejnosti těší média, naopak poněkud hůře jsou na tom odbory a ještě menší důvěru pak tradičně sekulární česká veřejnost vyjadřuje ve vztahu k církvím [Škodová 2009b].

Speciální šetření občanské kultury, které v otázce zkoumající důvěru používalo poněkud odlišnou škálu odpovědí, než jaká se užívá v tradičních kontinuálních výzkumech CVVM,²⁹ v podstatě potvrdilo základní poznatky, které můžeme odvodit z našich běžných šetření, i když asymetrická čtyřbodová škála některé tradičně výrazné rozdíly trochu zmenšila či rozostřila.³⁰ Nejnižší důvěra byla zaznamenána v případě politických stran, ačkoli jen o málo lepší byla i situace církví a také odborů a parlamentu. O něco příznivější je hodnocení vlády, která ovšem není vládou zcela standardní a za jiných okolností by byl výsledek v tomto ohledu patrně horší. Výzkum potvrdil i tradičně vyšší důvěru

ve vztahu k prezidentovi. V šetření se ukázalo i dlouhodobě mírně příznivější hodnocení policie oproti soudům. Poměrně pozitivní z hlediska důvěry je postoj dotázaných k médiím, i když ani v tomto případě nejde o příliš silnou důvěru, když asi desetina lidí médiím nevěří vůbec a další třetina jen „málo“, zatímco „zcela“ jim důvěřuje jen jeden člověk z pětadvaceti a asi polovina jim věří „částečně“. Zdaleka největší důvěru mají lidé ke svému sociálnímu okolí: ke krajanům, sousedům a zejména ke své rodině a k sobě samým (viz graf 2). Obdobným způsobem zkoumaná důvěra k politickým představitelům (viz graf 3) pak ukázala nízkou a navzájem příliš nediferencovanou důvěru k předákům parlamentních stran a naopak poměrně vysokou důvěru ve vztahu k prezidentu Klausovi a premiéru Fischerovi, což plně koresponduje s výše zmiňovaným vlivem negativní percepce stranické politiky.

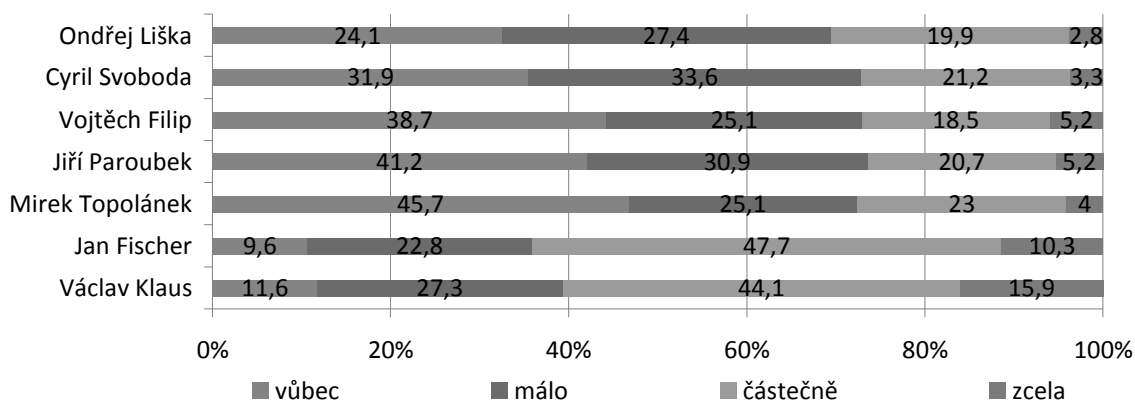
Graf 2: Důvěra (%)

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „neví“.

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

Graf 3: Důvěra politikům (%)

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „nezná ho“ a „neví“.

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

Tabulka 3: Možnost diskutovat o politice s jinými lidmi (%)

S nikým nemůže diskutovat o politice	6,6
Je mnoho lidí, se kterými nemůže diskutovat o politice	21,9
Je jen několik málo lidí, se kterými nemůže diskutovat o politice	17,0
Může diskutovat o politice s kýmkoli	39,3
Jiné	5,1
Neví	10,1

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

Z dalších výsledků speciálního šetření, které v rámci tohoto stručného shrnutí stojí za upozornění, jsou údaje týkající se odpovědi na otázku, zda a proč se respondenti vyhýbají politickým debatám s některými lidmi (viz tabulku 3). Výrazně největší část respondentů v rozsahu dvou pětin se cítí být zcela svobodná v tom smyslu, že může o politice mluvit s kýmkoli bez jakéhokoli omezení. Vyskytuje se zde však i pětina lidí, kteří se cítí být v tomto ohledu značně omezeni tím, že je řada lidí, s nimiž by o politice mluvit nechtěli, a asi sedm lidí ze sta uvedlo, že o politice by se nechtěli bavit s nikým. Jako nejčastější důvody pro svoji neochotu diskutovat s některými jinými lidmi o politice přitom respondenti zmiňovali předpojatost, dogmatismus a fanatismus jiných lidí (31,9 %) a nepříjemné narušení osobních vztahů (15,0 %), které se zdá představovat stejný problém jako první možnost, pouze vyjádřený prostřednictvím jednoho z pravděpodobných důsledků namísto příčiny. Toto velmi zřetelně odráží současnou napjatou, vyostřenou a dosti netolerantní atmosféru mezi českými politickými stranami a především mezi jejich skalními přívrženci. Teprve za těmito možnostmi co do četnosti figuruje nezájem o politiku samotného respondenta (10,1 %) nebo jeho partnerů při konverzaci (7,4 %) a obava z vlastního ztrapnění kvůli neznalosti a neschopnosti mluvit o politice (3,5 %). Strach z ekonomické újmy či nějakého administrativního postihu se jako statisticky měřitelné varianty odpovědí vůbec neobjevily.

Tabulka 4: Nakolik stát může skutečně vyřešit problémy ve společnosti? (%)

Nemůže vyřešit žádné problémy	8,2
Může vyřešit jen některé z nich	54,2
Vyřeší je z velké části	27,5
Vyřeší většinu problémů	5,2
Neví	4,9

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

Tabulka 5: Se kterým z následujících výroků souhlasíte více? (%)

Výrok 1			Výrok 2
Množství peněz, které si někdo může vydělat, by mělo být zcela neomezené.	58,4	29,8	Je nutné stanovit hranice pro množství peněz, které si někdo může vydělat.
Místo přílišného spoléhání se na vládu by se měli lidé naučit postarat se o sebe sami.	40,1	53,1	Vláda nedělá dost pro to, aby ochránila lidi před ekonomickými potížemi.
Přednost by mělo mít udržení nízké inflace.	32,6	50,4	Přednost by mělo mít udržení nízké nezaměstnanosti.
Tato země je řízena ve prospěch všech lidí.	13,8	75,5	Tato země je řízena ve prospěch několika mocných zájmových skupin.

Pozn.: Doplněk do 100 % tvoří odpovědi „neví“.

Zdroj: Data z výzkumu občanské kultury, CVVM srpen 2009.

Šetření obsahovalo také řadu otázek zkoumajících postoje občanů k roli státu a k jeho fungování. Výsledky ukazují, že se zde v tomto ohledu často objevuje určitá inkonzistence, kdy lidé zastávají vzájemně konfliktní stanoviska. Na jedné straně se lidé značně skepticky staví k možnostem státu řešit problémy ve společnosti. Absolutní většina respondentů v šetření vyjádřila opatrný názor, že stát může skutečně vyřešit jen málokteré problémy a dalších 8 % se domnívá, že stát nedokáže řešit žádné problémy ve společnosti. Ve schopnost státu řešit problémy z velké části nebo dokonce vyřešit většinu z nich věří jen třetina lidí, přičemž ta optimističtější varianta se objevovala pětkrát méně často (viz tabulku 4). Na druhé straně však ve vztahu ke státu či vládě převládají výčitky, že nedělá dost pro to, aby ochránila lidi před ekonomickými potížemi, nad názorem, že by se lidé měli naučit starat se sami o sebe místo spoléhání se na stát (viz tabulku 5). Obecně není česká veřejnost příliš nakloněna jakémukoli omezování příjmů či majetku a i v řadě jiných ohledů zastává značně liberální stanoviska, ale na druhé straně má tendenci podporovat aktivní opatření vlády v oblasti hospodářské a sociální politiky v reakci na existující problémy nebo výrazně progresivní zdanění příjmu [Červenka 1998, 2000, 2004, 2006].

Podobně tak v politické oblasti se vedle prodemokratických, liberálních a participativních postojů objevují některé postoje antiliberální, poddanské nebo velmi skeptické a odcizené vůči fungování zastupitelské demokracie a vůči vlastním možnostem ovlivňovat její vývoj a základní politická rozhodnutí. V obecné rovině, jako např. u otázky, zda souhlasí nebo nesouhlasí s tím, že demokracie je nejlepší cestou, více než tři čtvrtiny (76,8 %) respondentů vyjadřují souhlas, zatímco opak si myslí jen 13,1 %. Podobné výsledky se objevují i u otázek konkrétně zaměřených na změnu režimu v roce 1989 [Veselský 2009, Tabery 2009]. Konzistentně s tím pak jednoznačně převažuje mínění, že volby jsou nejlepším způsobem výběru vlády (72,7 %) nad opačným stanoviskem (18,6 %). I navzdory nevalnému mínění, které o něm mají, si 61,1 % myslí, že potřebujeme parlament pro demokracii, a 25,1 % tvrdí opak. 57,1 % proti 29,7 % si totéž myslí i v případě politických stran. S projevy protestu ve formě petic, legálních demonstrací či bojkotu výrazná většina Čechů nemá žádné problémy. Na druhé straně si však jen málokdo (14,4 % proti 77,4 %) myslí, že by mohl dělat něco s rozhodnutím vlády, s nímž nesouhlasí, a jen o málo lepší situace (32,7 % ku 57,2 %) se objevuje u rozhodnutí místní samosprávy. Jednoznačně převažuje názor, že země je řízena ve prospěch mocných zájmových skupin (75,5 %) a nikoli ve prospěch všech lidí (13,8 %), že politici se nesnaží zjišťovat názory lidí (78,1 % ku 13,3 %), že si nepřejí, aby lidé zasahovali do jejich záležitostí (87,8 % proti 8,4 %), že strany slouží především zájmům svých vůdců (76,1 % ku 12,7 %), že politikům je lepší nevěřit (74,7 % ku 14,1 %), že obyčejní lidé jsou vyloučeni z podílu na moci (79,8 % ku 13,6 %) a že je vůbec lepší se do těchto záležitostí neplést. Více než polovina dotázaných přiznala, že ji příliš nezajímá, kdo je u moci, pokud věci fungují dobře. Kromě toho velká část respondentů si myslí, že průměrný člověk nemůže dobře rozumět, oč v politice a vládnutí jde (30,7 %), nebo že tomu může rozumět jen někdy (42,2 %). Navzdory dost benevolentnímu přístupu k různým formám protestů se dvě pětiny respondentů vyslovily pro možnost použití síly ze strany policie při rozhánění demonstrací a polovina (51,6 %) byla pro vysoké soudní tresty pro ty z protestujících, kteří ignorují policii.

Závěr

Občanská kultura v ČR procházela v uplynulých dvou desetiletích od pádu komunistického režimu hlubokými změnami. Velmi vysoká míra participace a zájem o politiku v období bezprostředně následující po roce 1989 postupně opadávala s odezněním euforické revoluční atmosféry a pod vlivem různých událostí, ale i negativních dopadů ekonomické transformace. Výrazným přelomem v tomto ohledu se stalo zejména období let 1997-1998, kdy se v důsledku ekonomické a politické krize zásadním způsobem změnilo hodnocení řady konkrétních aspektů polistopadového vývoje a zejména percepce politické situace, institucí a aktérů, jež se staly silně kritickými. Velmi kritické vyznění pohledu na politiku, politiky a politické strany se následně víceméně udrželo i přes relativně příznivý sociálněekonomický vývoj po roce 1999 až do současnosti. Bylo přitom provázeno vzestupem postojů poddanského či odcizeného charakteru, které jsou promíšeny s postoji participačními.

Naše společnost, časopis Centra pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Červenka, Jan. 2009. „Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění“. *Naše společnost* 7 (2): 3 - 15.

V obecných otázkách, které se týkají svobody, demokracie a pluralitního politického systému, ovšem participativní postoje doposud jednoznačně převažují.

Literatura

Almond, G. A., S. Verba. 1989. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park, CA: Sage Publications, Inc.

Červenka, J. 1998. „Občané o dovozech dotované zemědělské produkce.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (21. 12. 1998)

Červenka, J. 1999. „Občané o opoziční smlouvě.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (26. 7. 1999)

Červenka, J. 2000. „Měla by vláda pomáhat významným průmyslovým podnikům s velkými finančními problémy?“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (29. 2. 2000)

Červenka, J. 2003. „Jak veřejnost preferuje uvažované kandidáty na prezidentský úřad?“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (24. 1. 2003)

Červenka, J. 2004. „Reforma veřejných financí z pohledu veřejného mínění.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (5. 2. 2004)

Červenka, J. 2006. „Veřejné mínění a ekonomická transformace v ČR.“ Pp. 195-210 in D. Kunštát (ed.). *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: SOÚ AV ČR.

Červenka, J. 2009. „Daně z pohledu veřejného mínění.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (23. 3. 2009)

Feierabend, I. K., C. R. Hofstetter, D. Lautenschlager. 1992. *Cultural legacy of totalitarianism and the new political culture of Czechoslovakia: Theoretical framework and propositions with a methodological appendix*. Delivered to the World Congress of the Czechoslovakia Arts and Sciences. Prague, Bratislava.

Herzmann, J., M. Rezková. 1993. „Názory na Senát.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (9. 12. 1993)

Klicperová-Baker, M., I. K. Feierabend, C. R. Hofstetter, R. V. Levine, J. Srnec et al. 1999. *Ready for Democracy? Civic culture and civility with a focus on Czech Society*. Praha: Institute of Psychology. Academy of Sciences of the Czech Republic.

Kroupa, A., J. Hála, R. Vašková, Z. Mansfeldová, P. Šimoník. 2004. *Odbory, zaměstnavatelé, sociální partneři - odborová organizovanost v ČR a hlavní faktory jejího vývoje*. Praha: VÚPSV.

Kunštát, D. 2002. „Důvěra ústavním institucím.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (10. 6. 2002)

Kunštát, D. 2003. „Popularita politiků.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (6. 5. 2003)

Kunštát, D. 2004a. „Stranické preference v březnu 2004.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (31. 3. 2004)

Kunštát, D. 2004b. „Důvěra k vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (13. 10. 2004)

Kunštát, D. 2005. „Stranické preference na konci března 2005.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (8. 4. 2005)

Kunštát, D. 2006a. „Stranické preference v březnu 2006.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (24. 3. 2006)

Naše společnost, časopis Centra pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Červenka, Jan. 2009. „Občanská kultura v ČR z pohledu výzkumu veřejného mínění“. *Naše společnost* 7 (2): 3 - 15.

Kunštát, D. 2006b. „Důvěra k vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (29. 3. 2006)

Kunštát, D. 2007. „Důvěra k vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (29. 5. 2007)

Kunštát, D. 2009. „Důvěra vrcholným politikům.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (25. 9. 2009)

Linek, L., Š. Pecháček. 2005. "K důvodům nízkého počtu členů českých politických stran." Pp. 59-80 in Z. Mansfeldová, A. Kroupa (eds.). *Participace a zájmové organizace v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON.

Rezková, M. 1996. „Senát: Představy a očekávání veřejnosti.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (26. 9. 1996)

Rezková, M. 1998. „Senát: Představy a skutečnost.“ Tisková zpráva IVVM. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění (19. 10. 1998)

Škodová, M. 2007. „Politická kultura: koncept a mínění české veřejnosti.“ *Naše společnost* 5 (2): 20-25.

Škodová, M. 2009a. „Důvěra ústavním institucím a spokojenost s politickou situací v červnu 2009.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (8. 7. 2009)

Škodová, M. 2009b. „Důvěra některým institucím veřejného života.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (22. 9. 2009)

Tabery, P. 2009. „Srovnání dnešního života a života před listopadem 1989.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (3. 11. 2009)

Vajdová, Z. 1996. „Politická kultura – teoretický koncept a výzkum.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 32 (3): 339-351.

Vajdová, Z., J. Stachová. 2005. „Politická kultura české populace v regionálním rozměru.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 41 (5): 881-901.

Veselský, M. 2009. „Hodnocení změny politického režimu.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (3. 11. 2009)

Vinopal, J. 2009. „Obraz Akademie věd ČR a názory na její financování.“ Tisková zpráva CVVM SOU AV ČR. Praha: Sociologický ústav AV ČR (23. 9. 2009)

Poznámky

¹ K nim posléze zásluhou Feierabenda, Klicperové a dalších badatelů, kteří se zabývali právě politickou kulturou postkomunistické československé a české společnosti [Feierabend et al. 1992; Klicperová-Baker et al. 1999], přibyl ještě čtvrtý typ tzv. odcizené občanské kultury.

² Práce se dočkala mnoha dotisků. V roce 1963 ji vydalo nakladatelství Princeton University Press, od roku 1965 mělo autorská práva nakladatelství Little, Brown and Company (Inc.) a od roku 1989 Sage Publications, Inc. [Almond 1989].

³ Poměrně zásadní výtky směřovaly proti metodě komparativního výzkumu, který používal v různých zemích identické, doslovně přeložené dotazníky bez ohledu na skutečnost, že věcný kontext a význam použitých termínů a otázek byl v jednotlivých zemích často výrazně odlišný, což zpochybňovalo srovnatelnost či dokonce smysluplnost srovnávání získaných odpovědí. Otázky „šité na míru“ americkým reáliím, z nichž oba autoři vycházeli, a anglosaskému demokratickému systému, se někdy značně mýjely se skutečností a s fungováním velmi odlišných politických systémů v Německu a v Itálii, o Mexiku, ve kterém dlouhodobě dominovala jediná politická strana (Revoluční institucionální strana - PRI) a kde formální demokratické procedury byly v podstatě zástěrkou faktické autokracie, ani nemluvě. Také samotný výběr pěti zemí, dvou anglosaských demokracií, post-fašistické Itálie, post-nacistického Německa a Mexika vyvolával jisté pochyby. Zřejmým nedostatkem v tomto směru byla zejména absence dlouhodobě stabilních evropských demokracií, jakými byly např. skandinávské země, Švýcarsko či Francie, které se od anglosaského modelu velmi liší a ve kterých je i občanská kultura v mnoha ohledech podstatně odlišná od americké či britské. Podle některých kritiků byla Almondova a Verbova práce v tomto ohledu poznamenána tradiční tendencí amerických politicko-vědních a společensko-vědních teorií k obhajobě a sebe-potvrzení statusu quo amerického politického a společenského systému. Tomu byla už předem uzpůsobena konstrukce celého výzkumu směřující k typologizaci občanské kultury, v níž se apriorně jako důležité pro stabilitu demokracie objevovaly hodnoty a postoje vyložené typické pro americkou společnost (individualismus, ekonomický liberalismus apod.), aniž by bylo zřejmé, proč by právě tyto hodnoty, které třeba v evropských demokraciích zdaleka tak typické nejsou, měly hrát v tomto směru jakkoli významnou roli.

⁴ Šetření proběhlo ve dnech od 3. do 10. srpna 2009 na reprezentativním souboru 1165 občanů ČR starších 15 let, kteří byli vybráni metodou kvótního výběru založeného na pohlaví, věku, vzdělání, velikosti místa bydliště a regionu. Dotazování standardizovaného tištěného dotazníku probíhalo metodou „face to face“ rozhovorů tazatelů s respondenty.

⁵ V tomto ohledu nejvýznamnějšími momenty byly poválečný odsun Němců, dvě velké vlny emigrace po roce 1948 a 1968, ale třeba i dopady nacistického teroru v období okupace a holocaustu.

⁶ Likvidaci prvorepublikové liberální demokracie fakticky uskutečnila politická garnitura pomnichovské tzv. druhé republiky pod přímým nátlakem Německa a ve snaze uchovat alespoň formální samostatnost územně okleštěného Československa. Komunistický ústavní převrat v únoru 1948, který ukončil období již částečně omezené demokracie tzv. třetí republiky, byl rovněž do značné míry podnícen a zároveň umožněn tlakem Moskvy, do jejíž sféry vlivu se obnovené Československo dostalo po 2. světové válce. Tzv. normalizace po násilném přerušení demokratizačního „obrodného procesu“ Pražského jara 1968 se uskutečňovala v podmínkách a v přímém důsledku vojenské intervence pěti států Varšavské smlouvy a sovětské okupace.

⁷ Normalizační režim byl okolnostmi svého vzniku a svým charakterem velmi specifický. Jeho politická legitimita v očích veřejnosti jakožto režimu nastoleného a podepřeného sovětskou okupací, jehož posláním byla negace demokratizačních reforem Pražského jara a politika zcela podřízená zájmům a přáním sovětského vedení, byla od počátku velmi nízká. To podstatně nezměnila ani velkorysá sociální politika a četná populistická opatření, jež v kombinaci s určitou dávkou represe namířené proti otevřenému disentu udržovala vnějšíkově konformní chování naprosté většiny populace po celé normalizační období. Předchozí generace se pod vlivem zkušeností z velké hospodářské krize 30. let a druhé světové války posunuly výrazně nalevo, jak ukázaly volby v roce 1946, a do značné míry se ztotožnily s obecnou ideou socialismu, i když většinou už ne se samotným komunistickým režimem a zejména s jeho stalinistickou verzí a excesy konce 40. a první poloviny 50. let. Přesto idea „demokratického socialismu“ či „socialismu s lidskou tvářičkou“ měla v roce 1968 silnou podporu u veřejnosti a samotní reformisté ve vedení KSČ se těšili vysoké a zcela spontánní oblibě. Na rozdíl od toho se novější, poválečné generace, které postrádaly tutéž přímou zkušenost, která formovala postoje předchozích generací, pod vlivem svého prožitku normalizační reality vnitřně zcela distancovaly od režimu a od všeho, co s ním bylo jakkoli spojováno, včetně socialismu a levice obecně. Po pádu komunistického režimu se toto vnitřní vymezení projevilo navenek mj. tím, že se většina lidí záhy přihlásila k politické pravici či alespoň středu, že se z velké části silně identifikovala s vizí „kapitalismu“ s minimalizovanou rolí státu, jak ji prezentovaly politické strany jako ODS či ODA, nebo že např. vystoupila z odborů. Tato reakce byla pravděpodobně posilována či zčásti motivována i předlistopadovou konformitou většiny společnosti, která tímto způsobem, stejně jako podporou tzv. lustrací či demonstrativním antikomunismem kompenzovala nebo zakrývala svoji předchozí spolupráci s normalizačním režimem. Vesměs silně negativní percepce normalizačního režimu a jeho vládnoucí garnitury v kombinaci s vynuceně konformním chováním generovaly ve velkém měřítku odcizené postoje, v nichž figurovala hluboká nedůvěra, despekt a averze k politickým institucím, značný cynismus ve vztahu k jejich fungování a nevíra ve vlastní možnosti legální cestou v rámci systému úspěšně usilovat o změny. Tyto postoje se sice bezprostředně nepřenely na nový demokratický režim, ale latentně přetrvávaly a při konfrontaci s politickými a sociálněekonomickými problémy v průběhu transformace se opětovně značně rozšířily. Dlouhodobé působení normalizace mělo i řadu dalších důsledků. Během ní se mj. většina populace dobrovolně stáhla do soukromí, kde byla relativně svobodná, a rezignovala na veřejnou a zejména pak jakoukoli politickou aktivitu. Orientace na rodinu a bezprostřední osobní okolí se soukromými zájmy a značná pasivita ve veřejném prostoru jsou i dnes charakteristickým rysem velké části české společnosti. Navzdory

svému rozchodu se „státním socialismem“ a identifikací s tržní ekonomikou si značná část populace uchovala i některé paternalistické představy a postoje v sociálněekonomické oblasti, když např. od roku 1990 stabilně čtyři pětiny či více dotázaných vyjadřují souhlas s tím, že stát by měl usměrňovat vývoj hospodářství [Červenka 2006, s. 208].

⁸ Na Slovensku byla KSČ poměrně výrazně předstižena i Kresťanskodemokratickým hnutím, které získalo 18,9 % hlasů.

⁹ Jak ovšem ukazuje rozdíl mezi účastí v tehdejších komunálních volbách (45,5 %) a ve druhém kole senátních voleb (32,6 %), podstatná část voličů, kteří se účastnili voleb do místních zastupitelstev, nevyužila možnost hlasovat ve volbách do Senátu navzdory své přítomnosti ve volební místnosti. Samozřejmě, uvedená data nereprezentují shodné soubory voličů, protože volby do Senátu probíhaly jen ve třetině volebních obvodů, což platí i pro ostatní senátní volby s výjimkou těch prvních v roce 1996, ale srovnání účasti pouze v obvodech, kde probíhaly oboje volby najednou, by se zásadně nelišilo. Svou roli zde samozřejmě sehrávala skutečnost, že ve druhém kole senátních voleb, kam postupují pouze první dva kandidáti, pokud nikdo nedostal v prvním kole přes 50 % odevzdaných hlasů, voliči už pouze vybírají „strategicky“ pro ně přijatelnější variantu. Řada z těch, jejichž favorit z prvního kola nepostoupil, už jaksi nemá koho vybrat, pokud mezi oběma kandidáty ve druhém kole nevidí významný rozdíl, a nemá tedy valný důvod k účasti ve druhém kole. Avšak i v letech 1998 a 2006, kdy byly komunální volby spojeny s prvním kolem voleb do Senátu, byla účast v senátních volbách o poznání nižší. U spojení krajských a senátních voleb byl naproti tomu rozdíl v účasti pokaždé malý, v řádu několika desetin procenta.

¹⁰ Bezprostředně po vzniku ČR bylo poměrně rozšířeným názorem, že jediným důvodem pro zřízení Senátu v rámci koncem roku 1992 rychle přijímané ústavy ČR bylo upokojení poslanců československého Federálního shromáždění, kteří se zdráhali hlasovat pro rozdělení federace, jež pro ně osobně znamenalo zánik jejich vlastních poslaneckých mandátů. Faktem je, že právě převodem všech 174 poslanců FS zvolených v České republice a vykonávajících mandát k 31. 12. 1992 měl být ustaven tzv. Prozatímní Senát, jehož zřízení zákonem České národní rady předjímal a ústava. Vládní návrh příslušného zákona ovšem ČNR tehdy odmítla a následně blokovala ustavení Senátu až do roku 1996. Tato skutečnost v očích veřejnosti „zbytečnost“ Senátu pouze potvrzovala, což dokládají výzkumy z té doby [Herzmann, Rezková 1993, Rezková 1996, 1998].

¹¹ OF se rychle po volbách 1990 začalo transformovat z politického hnutí bez pevné struktury a individuálního členství do podoby pravicové politické strany. Za tímto posunem stála silná frakce OF podporující tehdy federálního ministra financí Václava Klause, jejíž páteř tvořili placení „volební manažeři“ z regionů, kteří se ve velkém počtu dostali ze zadních pozic na kandidátkách OF do Federálního shromáždění či České národní rady díky nečekaně vysokému volebnímu zisku hnutí. Tito poslanci se sdružili v tzv. Meziparlamentním klubu demokratické pravice tvořícím většinu v české části Federálního shromáždění a v České národní radě. V této pozici měli velmi silný nebo i rozhodující vliv na vládu, která byla složena převážně z centristů a bývalých disidentů, kteří příliš nehorovali pro Václava Klause a jeho představy o ekonomické reformě. Ve vládě tak docházelo k ostrým střetům, ale díky podpoře uvnitř parlamentu byl V. Klaus schopen prosazovat svoje představy i přes občasný nesouhlas většiny vládních kolegů. S podporou této skupiny se V. Klaus stal i předsedou OF a začal jej měnit z hnutí v politickou stranu. Jeho oponenti v rámci OF, kteří s touto změnou nesouhlasili, vytvořili svou platformu, z níž posléze vznikl nový subjekt Občanské hnutí. Během rozluky bylo dohodnuto, že žádný z nástupnických subjektů by neměl používat název a značku OF a tak V. Klaus a jeho stoupenci svoji novou stranu přejmenovali na Občanskou demokratickou stranu. Ti, kdo si nepřáli spojit se s ODS ani s OH, vesměs přešli do jiných, již existujících politických stran. Slovenská obdoba OF, Verejnost proti násiliu, se v roce 1991 rovněž rozpadla, když část jejích představitelů v čele s odvolaným, avšak velice populárním slovenským premiérem Vladimírem Mečiarom se oddělila a vytvořila Hnutie za Demokratické Slovensko (HZDS).

¹² Existovalo několik záležitostí, jež vedly k otevřenému konfliktu na federální úrovni, přičemž některé z nich byly spíše symbolické a poněkud komické, jako např. emotivní „pomlčková válka“ ve FS v souvislosti s novým oficiálním jménem země po pádu komunismu, ale jiné byly velmi vážné a podstatné. Jednou z nich bylo např. rozhodnutí federální vlády o konverzi zbrojního průmyslu, které velmi těžce zasáhlo právě Slovensko a jeho těžký průmysl a vedlo k růstu nezaměstnanosti na Slovensku, jež dosáhla ke konci roku 1992 úroveň 10 %, zatímco v českých zemích se pohybovala jen na úrovni 2 – 3 %. Také dopad tzv. radikální ekonomické reformy prosazované federální vládou byl na Slovensku mnohem tvrdší než v České republice a slovenská reprezentace marně žádala její přehodnocení a úpravu, což bylo odmítnuto z federální úrovně jako neopodstatněné a nerozumné. Nejproblematičtější záležitostí pak bylo tzv. přerozdělení kompetencí mezi federací a oběma národními republikami, které nebylo uspokojivě vyřešeno navzdory intenzivnímu jednání v průběhu celého období 1990-1992. Po volbách v létě 1992, když v obou částech federace výrazně zvítězily navzájem politicky nesourodé formace, jejich vůdci Václav Klaus a Vladimír Mečiar se rychle dohodli na rozdělení Československa rozhodnutím FS. Navzdory převažujícímu přání obyvatel v obou částech Československa zachovat společný stát v nějaké podobě, federace byla zrušena ke konci roku 1992 a Česká republika i Slovensko se staly nezávislými státy.

¹³ V prosinci 2002, bezprostředně po konání pražského summitu NATO a jen několik měsíců po katastrofálních záplavách v povodí Vltavy a Labe, kdy lidé velmi pozitivně hodnotili promptní reakci nové vlády V. Špidly na tuto přírodní katastrofu, se důvěra vládě ve výzkumech CVVM dostala na 51 %.

¹⁴ V tomto ohledu se situace České republiky výrazně liší od prvorepublikové liberální demokracie, v níž spojení pravicových agrárníků s levicovými sociálními demokraty, provázené většinou národními socialisty, lidovci a někdy národními demokraty, živnostníky a německými aktivistickými stranami, bylo páteří všech tehdejších koaličních vlád s výjimkou období 1926-1929, kdy vládla tzv. panská koalice pravicových stran. Současná Česká republika je politicky velmi ostře rozdělena na pravicový a levicový politický tábor, které nejsou s to dlouhodobě vzájemně spolupracovat (pouze krátkodobě, pokud nemají jinou možnost) a které vůči sobě navzájem většinou uplatňují politiku „nulové tolerance“. Kromě toho hluboké dělicí linie existují i uvnitř těchto táborů. Na levici komunisté jsou stále vylučováni z jakékoli koaliční spolupráce ostatními politickými stranami včetně levicových sociálních demokratů. Pravicový tábor je pak rozdělen četnými osobními

animozitami a stejně tak některými základními politickými rozdíly v politických postojích např. k EU, Lisabonské smlouvě, životnímu prostředí, restitucím církevního majetku apod. Tato situace velmi komplikuje vytváření stabilních koaličních vlád. V podstatě od roku 1996 Česká republika takovou vládu neměla, když jediný kabinet, který přečkal celé volební období, byla menšinová jednobarevná vláda ČSSD pod vedením Miloše Zemana v letech 1998-2002, kdy obě velké, navzájem tradičně ostře soupeřící strany ODS a ČSSD, byly donuceny k vzájemné spolupráci poté, co postoje a požadavky dvou menších středopravých stran, Unie svobody a KDU-ČSL, prakticky znemožnily vytvoření jejich koalice s některou z velkých stran. V následujícím volebním období tytéž strany už vytvořily těsně většinovou koaliční vládu s ČSSD, ale samotná vláda se v jeho průběhu třikrát změnila a ke konci volebního období už téměř jako koalice nefungovala, když ČSSD začala návrhy, pro které nezískala podporu koaličních partnerů, prosazovat ve sněmovně s pomocí komunistů. V posledním období středopravá koalice ODS, KDU-ČSL a Strany zelených byla vnitřně napjatá od počátku, když jen její vytvoření zabralo více než půl roku a její existence byla umožněna jen zběhnutím dvou sociálnědemokratických poslanců do vládního tábora. Během svého působení výrazně poznamenaného kauzou lidoveckého předsedy Jiřího Čunka a jejími následnými peripetemi se několikrát ocitla na pokraji rozpadu a nakonec byla v březnu 2009 svržena opozicí podpořenou skupinou rebelujících poslanců z vládních stran.

¹⁵ Dalšími členy koalice byly ODA, KDU-ČSL a KDS, která s ODS v roce 1992 vytvořila volební koalici.

¹⁶ Ve volbách v r. 1992 některé strany s odlišnou vizí transformace nepřekročily kvorum 5 % (nebo 7 % pro volební koalici) a nedostaly se do parlamentu, včetně centristického OH, které ve svých řadách mělo řadu ministrů české a federální vlády, včetně českého premiéra, z období 1990-1992 a dalších významných politických osobností a bývalých disidentů. Parlamentní opozice pak byla složena z komunistů, krajně pravicových, populistických a xenofobních republikánů, sociálních demokratů, volebního bloku tří středolevých stran (národních socialistů, zelených a Zemědělské strany hájící zájmy zemědělských družstev a zaměstnanců pracujících v zemědělství) nazvaného Liberálně sociální unie a středové regionální „moravistické“ strany HSD-SMS.

¹⁷ Ty mj. zahrnovaly i některé kroky státních orgánů proti opozičním stranám, jakým bylo např. zpochybnění vlastnického nároku ČSSD na Lidový dům a obstavení jejích účtů ze strany ministerstva financí.

¹⁸ Především hluboká nerovnováha zahraničního obchodu, vysoká inflace a vysoké úrokové míry v kombinaci s fixním devizovým kursem koruny, které vytvářely tzv. pozitivní úrokový diferenciel přitahující krátkodobý spekulativní kapitál, rozšířená platební neschopnost v nerestrukturovaném průmyslu, překlenovaná bankovními úvěry a v důsledku toho špatné úvěrové portfolio celého bankovního systému byly hlavními problémy české ekonomiky. Ty vedly k měnové krizi spojené s masivním spekulativním útokem na českou korunu na jaře 1997 a k následné ekonomické depresi.

¹⁹ Stalo se tak díky volebnímu propadu republikánů, kteří nepřekonalí 5 % hranici nutnou pro vstup do sněmovny.

²⁰ Převážně kriticky tzv. opoziční smlouvu hodnotila i veřejnost [Červenka 1999].

²¹ Je poněkud zvláštní, ale zároveň i příznačné, že právě tato politická krize České republiky po dlouhé době přinesla vládu, která se těší důvěře nadpoloviční většiny obyvatel. Důvodem nebyvale vysoké důvěry vůči „úřednické“ vládě Jana Fischera je zřejmě především okolnost, že je široce vnímána jako vláda odborníků, kteří nejsou příliš napojeni na politické strany a stranickou politiku.

²² V září a v říjnu 2009 byla deklarovaná volební účast v případných volbách do PS na úrovni 54 % a 56 %, což je výrazně méně, než byla skutečná účast v předchozích volbách do PS.

²³ Velmi názorným dokladem toho je např. vývoj volebních výsledků a preferencí ČSSD v období po roce 2002, kdy ČSSD poměrně přesvědčivě vyhrála volby do PS. Stalo se tak částečně díky tomu, že mohla těžit z poměrně příznivého hodnocení menšinové jednobarevné vlády Miloše Zemana, již v první polovině roku 2002 důvěřovalo vždy 41-46 % dotázaných [Kunštát 2002], což je u výrazně menšinového kabinetu velmi dobrý výsledek, ale částečně rovněž díky tomu, že se v kampani velmi jasně profilovala jako levicová strana a že se ostře distancovala od tzv. opoziční smlouvy s ODS. Následně ČSSD utvořila koalici s lidovci a US, pro jejíž hladké fungování obětovala velkou část svých předvolebních levicových programových priorit a posunula se výrazně ke středu. Výsledkem byl postupný pokles jejich preferencí z 33 % v září 2002 na 11,5 % v červnu 2004, když v podstatě od poloviny roku 2003 se preference strany pohybovaly hluboko pod úroveň 20 % a strana se v řadě šetření ocitla až na třetím místě nejen za výrazně vedoucí ODS, ale i KSČM. Situaci ČSSD v roce 2004 podtrhly dva historicky největší volební debakly strany v celém období samostatné existence ČR. Ve volbách do Evropského parlamentu ČSSD tehdy dostala jen 8,8 % hlasů a se dvěma mandáty skončila až na pátém místě. Následně pak v podzimních volbách do Senátu pouze ve třech obvodech z 27 postoupili sociálnědemokratictí kandidáti do druhého kola, kde posléze žádný z nich neuspěl. Když po těchto nezdarech premiér a předseda ČSSD Vladimír Špidla rezignoval na obě funkce, v čem jej – mj. i kvůli aféře spojené s jeho majetkovými poměry – zakrátko následoval i jeho nástupce Stanislav Gross, preference ČSSD v dubnu 2005 dosáhly svého dlouhodobého historického minima 10,5 %. S nástupem nového sociálnědemokratického premiéra a posléze předsedy strany Jiřího Paroubka, který začal energicky prosazovat výrazně levicovější politiku, často ve spolupráci s KSČM na půdě poslanecké sněmovny, a také uplatňovat mnohem důraznější, asertivní a konfrontační politický styl, se ovšem situace zásadně změnila. To sice vedlo k výraznému zhoršení vztahů mezi tehdejšími koaličními stranami a k vyhocení konfliktu s ODS, ale preference ČSSD se v průběhu několika měsíců vrátily stabilně nad hladinu 20 % [Kunštát 2003, 2004a, 2005, 2006a] a ve volbách do PS v roce 2006 ČSSD zaznamenala svůj historicky nejvyšší procentní zisk hlasů, i když byla těsně předstížena ODS. Z opozice pak pokračovala ve velmi důrazné a vyhraněné kritice nové vlády pod vedením ODS a Mirka Topolánka, přičemž na podzim 2008 v krajských a senátních volbách, které nikdy dříve nebyly silnou stránkou ČSSD, zaznamenala drtivé a v podstatě plošné vítězství, když s náskokem vyhrála ve všech krajích a z 27 obvodů v senátních volbách získala 23 senátních křesel. V těchto volbách se ODS podařilo uhájit pouze tři pražské obvody, kde ODS tradičně dominuje.

²⁴ Viz např. [Vajdová 1996; Klicperová-Baker at al 1999; Vajdová, Stachová 2005] aj.

²⁵ 11 % dotázaných uvedlo, že se pokusilo někdy v minulosti ovlivnit rozhodnutí na celostátní úrovni, 10 % „jednou nebo dvakrát“, 1 % vícekrát. V případě rozhodnutí na místní úrovni (27 % „jednou nebo dvakrát“, 3 % vícekrát) nebo pracovišti (34 % + 13 %) to vypadalo již trochu lépe. Relativně vyšší podíl účasti se objevoval v případě podpisu či sběru podpisů pod petici (52 % ano), ale u dalších zkoumaných aktivit – účast na demonstraci, či účast na bojkotu – se podíl zapojených pohyboval na úrovni 21 % a 12 %. Aktivní účast na kampani někdy v minulosti uvedlo jen 5 % respondentů.

²⁶ Situace se případ od případu v tomto směru liší, ale vedle „kopírování“ situace v celostátním měřítku se tu objevují koalice na celostátní úrovni nepředstavitelné a konsensuální jednání mezi stranami nebo sdruženími na obecní či regionální úrovni je poměrně běžné.

²⁷ V tomto ohledu se ovšem mohou objevit výrazné výkyvy v souvislosti s aktuálními událostmi, což je např. případ NKÚ, u něhož se v předchozích letech podíl důvěry pohyboval zřetelně nad 50 %, ale v tomto roce velmi výrazně poklesl pod tuto hranici, patrně v důsledku nedávné aféry kolem hospodaření prezidenta NKÚ Františka Dohnala.

²⁸ V případě úřadujícího prezidenta Václava Klause, který byl do prosince roku 2002 předsedou ODS a který byl do funkce prezidenta poprvé zvolen o tři měsíce později v březnu 2003, pak lze demonstrovat, jak silná a hluboce zakořeněná je důvěra českých občanů k úřadu hlavy státu a že tato důvěra je do značné míry nezávislá na tom, kdo prezidentský úřad zastává. Podle výzkumů realizovaných v letech 1998 až 2002 byl totiž V. Klaus stabilně mezi politiky s výrazně převažujícím podílem nedůvěry a s důvěrou, která se pohybovala většinou mezi 20 – 30 % a nikdy za celé toto období nepřekročila hladinu 35 % [Kunštát 2003]. Před samotnou volbou pak V. Klaus nebyl kandidátem, jehož by preferovala většina českých občanů, když v lednu 2003 se pro něj jako pro přijatelného kandidáta vyjádřilo 35 % občanů, zatímco 62 % V. Klause za prezidenta nechtělo [Červenka 2003]. Přesto však bezprostředně po jeho zvolení důvěra v něj vzrostla z 35 % v lednu 2003 na 60 % v dubnu 2003 a následně až doposud nikdy neklesla pod 55 %, přičemž v letech 2004-2007 se pohybovala stabilně nad úrovní 60 %, v některých momentech okolo či dokonce mírně nad 70 % [Kunštát 2003, 2004b, 2006b, 2007, 2009], a to navzdory faktu, že řada stanovisek i kroků V. Klause jako prezidenta nemá většinovou podporu u české veřejnosti.

²⁹ Ve výzkumech CVVM u otázky na důvěru je používána čtyřbodová symetrická škála „rozhodně důvěřuje“, „spíše důvěřuje“, „spíše nedůvěřuje“ a „rozhodně nedůvěřuje“. V šetření občanské kultury byla použita asymetrická čtyřbodová škála „vůbec ne“, „málo“, „částečně“ a „zcela“.

³⁰ Především rozdíl mezi „vládou“ a „parlamentem“ byl méně výrazný, než jaký se ukazuje v případě vlády Jana Fischera a Poslanecké sněmovny nebo Senátu.